

Maria Kriśań, *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX – początku XX wieku*, Warszawa 2008, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, ss. 185

Książka Marii Kriśań poświęcona jest percepcji przez ludność wiejską nowych zjawisk społecznych i przemian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w XIX i XX w., w latach 1864–1914. Stanowi więc cenne uzupełnienie badań historyków nad postawami polskich chłopów w zaborze rosyjskim doby rozbiorów z ostatniego 10-lecia. O postawach narodowych i obywatelskich chłopów Królestwa i Galicji pisał Jan Molenda. Społecznej aktywności oraz stosunkowi chłopów do zaborców, okupantów, organizacji narodowych i sytuacji politycznej poświęcona została publikacja Marka Przeniosło. Natomiast Włodzimierz Mędrzecki podjął studia nad młodzieżą wiejską.

Recenzowana publikacja składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, aneksów, indeksu osobowego i indeksu miejscowości. Układ książki jest więc klarowny, gdyż dodatkowo każdy z rozdziałów dzieli się na podrozdziały, a te na punkty. Pierwsze podrozdziały w każdym z rozdziałów mają charakter wprowadzający i syntetyzują dotychczasowy stan badań. Każdy z nich kończy się krótkim podsumowaniem.

Trzon pracy stanowią więc rozdziały, z których każdy poświęcony jest jednemu problemowi. Rozdział pierwszy *Kultura słowa drukowanego i pisanego na wsi Królestwa Polskiego* omawia problemy edukacji szkolnej ludności wiejskiej, działalność ruchu oświatowego na wsi i znaczeniu prasy dla ludu. Na uwagę zasługuje omówienie postaw chłopów wobec nauczycieli i chłopów-czytelników, wobec wiedzy, umiejętności czytania i pisania oraz lektury gazet. Prasa dla chłopów wypełniała bowiem funkcje społeczno-komunikacyjne. Czytanie gazet umożliwiło chłopom kontakt z życiem kulturalnym (np. z powieściami w odcinkach) oraz pozyskanie informacji i praktycznych porad. Analizując listy czytelników prasy dla ludu, autorka dokonuje klasyfikacji czytelników na podstawie ich samoidentyfikacji, wprowadzając 6 grup samoidentyfikacji („grupowa”, „według zajęć”, „terytorialna”, „ideologiczna”, „swoi”, „obserwacyjna”). Rozdział ten kończy analiza chłopskiej epistolografii na przykładzie listów czytelników „Gazety Świątecznej” i innych pism oraz emigrantów z Brazylii i USA.

Rozdział drugi *Środowiska wiejskie Królestwa Polskiego wobec Kościoła katolickiego* autorka rozpoczyna od przedstawienia sytuacji Kościoła po powstaniu styczniowym oraz roli duchownych w społeczności wiejskiej. W dalszej części pracy omawia konflikty w relacjach między księżmi a parafianami oraz miejsce praktyk religijnych, zwłaszcza spowiedzi i postów, w chłopskiej świadomości. Analizuje również genezę, rozwój i znaczenie mariawityzmu w społeczności wiejskiej.

Rozdział trzeci *Kapitał symboliczny chłopów w Królestwie Polskim w okresie przemian* koncentruje się na znaczeniu kapitału symbolicznego dla społeczności wiejskiej. Autorka omawia podstawy kapitału symbolicznego, na który składały się migracje zarobkowe, cele i marzenia emigrantów oraz pieniądź, nie jako środek wymiany, lecz jako element oszczędzania. W rozdziale zaprezentowane zostały elementy kapitału symbolicznego chłopów, a mianowicie odzież odświętna, przedmioty domowego użytku, doceniane przez chłopów z racji ich reprezentatywnego charakteru, żywność oraz zmiany w mowie potocznej i obyczajowości. Dzięki temu książka, jak to ujęła autorka, stanowi studium nad tym, co działo się z „głową, duszą i ciałem chłopą polskiego” na przełomie XIX i XX stulecia.

Treść rozdziałów uzupełniają aneksy w postaci 6 tabel i 2 wykresów, w których podano informacje o liczbie listów wydrukowanych na łamach „Gazety Świątecznej”, liczbie szkół początkowych w Królestwie Polskim, samoidentyfikacji autorów listów, skali emigracji i wyjazdów sezonowych.

Bazę źródłową publikacji stanowią listy chłopów z trzech kolekcji. Pierwszą stanowią listy emigrantów z USA i Brazylii wydanych drukiem w zbiorze *Listy emigrantów z Brazylii i Stanów Zjednoczonych 1890–1891*, do druku podali, wstępem opatrzyli W. Kula, N. Assordobraj-Kula, M. Kula, Warszawa 1973. Drugi zbiór obejmuje korespondencję czytelników „Gazety Świątecznej” przechowywaną w Bibliotece Narodowej. Trzecia kolekcja ma charakter unikatowy, ponieważ składają się na nią listy kierowane do czasopisma „Zaranie”, przechowywane w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie. Bazę źródłową uzupełniają listy drukowane w czasopismach dla ludu, zwłaszcza w „Gazecie Świątecznej”.

Publikacja ma charakter interdyscyplinarny, ponieważ wykorzystano w niej wiedzę z zakresu antropologii, etnologii, literaturoznawstwa, religioznawstwa, socjologii i tzw. peasant studies. Tematyka, źródła, metodologia badań oraz problematyka klasyfikują publikację jednak jako historyczną. Autorka swoje metody badawcze określiła jako historyczno-antropologiczne. Własne wnioski i spostrzeżenia dotyczące postaw zawartych w listach emigrantów autorka konfrontuje z publikacją W. I. Thomasa, F. Znanieckiego, *Chłopi polscy w Europie i Ameryce*, t. 1–4, Warszawa 1976. Przy omawianiu praktyk religijnych chłopów i ich stosunków z duchowieństwem, nawiązuje do studiów historycznych nad religijnością Polaków w XVII–XVIII w. (Z. Kuchowicz) oraz

do badań socjologicznych nad religijnością w XX stuleciu (K. Piwowarski). Autorka wykorzystuje również wyniki badań polonijnych (A. Walaszek).

Podsumowując, książka M. Kriśań stanowi niezwykle cenne, interesujące i przystępnie napisane studium nad mentalnością chłopów polskich. Publikacja została rzetelnie przygotowana pod względem redakcyjnym i edytorskim. Wyjątek stanowi tylko drobna nieścisłość w numeracji rozdziałów. Pierwsze dwa mają bowiem numery rzymskie (Rozdział I, Rozdział II), zaś trzeci numer arabski (Rozdział 3).

Tomasz Kargol